

W SPRAWIE CYWILNOPRAWNEJ REGULACJI STOSUNKÓW GOSPODARCZYCH W POLSCE*

1. RYS HISTORYCZNY

W okresie po II wojnie światowej zmieniały się w Polsce zarówno zakres, jak i formy regulowania stosunków gospodarczych przez prawo cywilne¹.

Początkowo, w latach 1945-1947, obrót gospodarczy kształtowały głównie przepisy kodeksu zobowiązań z 1933 r. i kodeksu handlowego z 1934 r., a także inne ustawy uchwalone w okresie międzywojennym². Równocześnie ustanawiano nowe przepisy, które miały odzwierciedlać przemiany społeczne zachodzące w kraju³.

W końcu lat czterdziestych obserwujemy tworzenie regulacji dotyczącej obrotu między jednostkami państwowymi i spółdzielczymi. Wymienić należy zwłaszcza dekret z 3 II 1947 r. o obowiązku uczestnictwa w obrocie bezgotówkowym (Dz.U. nr 16, poz. 61) oraz ustawę z 18 XI 1948 r. o dostawach, robotach i usługach na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych kategorii osób prywatnych (Dz.U. nr 63, poz. 494). Celem tych przepisów było umocnienie sektora państwowego i spółdzielczego w gospodarce. Wprowadziły one równocześnie wiele zasad charakterystycznych dla centralnie kierowanej gospodarki planowej, np. obowiązek gromadzenia środków pieniężnych w określonym banku, dokonywanie rozliczeń w formie bezgotówkowej, planowanie zamówień na dostawy, roboty i usługi.

* Praca uwzględnia stan prawny na 1 IV 1984 r.

¹ Zob. A. Chełmoński, A. Klein. *Rozwój instytucji prawnych w gospodarce państwowej PRL*. PiP 8-9:1974 s. 56 n.; J. Górski, J. Trojanek. *Rozwój systemu umownego gospodarstwa w Polsce Ludowej*. RPEiS 3:1970 s. 103 n.; Z. K. Nowakowski. *Umowa dostawy*. Warszawa 1960 s. 87 n.; L. Stępnia. *Rozwój funkcji umów w gospodarce PRL*. W: *Instytucje prawne w gospodarce narodowej*. Wrocław 1981 s. 112 n.

² Np. ustawa z 29 X 1920 r. o spółdzielniach (Dz.U. nr 42, poz. 274 z późniejszymi zm.). Rozporządzenie Prezydenta RP z 7 VI 1927 r. o prawie przemysłowym (Dz.U. nr 53, poz. 408); Rozporządzenie Prezydenta RP z 22 III 1928 r. o ochronie wynalazków, wzorów i znaków towarowych (Dz.U. 39, poz. 384).

³ Zob. Dekret z 3 I 1947 r. o przedsiębiorstwach państwowych (Dz.U. nr 8, poz. 42); Dekret z 3 I 1947 r. o uregulowaniu ubezpieczeń rzeczowych i osobowych (Dz.U. nr 5, poz. 23); Dekret z 25 X 1948 r. o reformie bankowej (Dz.U. nr 52, poz. 412).

Przełomowe okazują się lata 1949-1950. Dekretem z 5 VIII 1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym (Dz.U. nr 46, poz. 340) powołano specjalny organ do rozstrzygania sporów między jednostkami państwowymi, spółdzielniami i spółkami, w których Skarb Państwa miał ponad 50% udziału. Arbitraż gospodarczy działał jako centralny organ administracji. Jego celem było zapewnienie wykonania narodowych planów gospodarczych, przestrzeganie i ugruntowanie zasad rozrachunku gospodarczego oraz zabezpieczenie wykonywania umów (art. 1). Poważne zmiany w strukturze organizacyjnej gospodarki państwowej wprowadził dekret z 26 X 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych (Dz.U. nr 49, poz. 439). Natomiast ogólne zasady systemu umownego przedsiębiorstw i spółdzielni określiła ustawa z 19 IV 1950 r. o umowach planowych w gospodarce socjalistycznej (Dz.U. nr 21, poz. 180). Ustawa ta ustanowiła obowiązek zawierania umów planowych w zakresie zaopatrzenia i zbytu oraz przewozu towarów „w celu przestrzegania przez jednostki gospodarki socjalistycznej zasad praworządności Polski Ludowej, zapewnienia dyscypliny wykonania planów gospodarczych, usprawnienia współpracy przy realizacji tych planów oraz ugruntowania zasad rozrachunku gospodarczego“ (art. 1).

W latach pięćdziesiątych umacnia się odrębność systemu umownego gospodarki uspołecznionej. Ukazują się przepisy dotyczące gospodarowania majątkiem i przekazywania środków między przedsiębiorstwami⁴, wykonywania robót w procesie inwestycyjnym⁵, przewozu osób i towarów⁶ oraz ubezpieczenia mienia jednostek państwowych⁷. Ważną funkcję spełnia arbitraż gospodarczy, kształtując w orzecznictwie odrębne zasady stosunków cywilnoprawnych w sektorze uspołecznionym. Są to np.: zasada szczególnej ochrony mienia społecznego, ochrony specjalnej zdolności prawnej osób prawnych, obowiązek starannego wykonywania zobowiązań, instytucja prekluzji arbitrażowej⁸.

Zmiany w organizacji życia społecznego, jakie nastąpiły w połowie lat pięćdziesiątych, znalazły wyraz w nowej regulacji stosunków gospodarczych. Dekret z 16 V 1959 r. o umowach dostawy pomiędzy jednostkami gospodarki uspołecznionej (Dz.U. nr 16, poz. 87) zniósł bezpośrednie podporządkowanie umów systemowi planowania.

⁴ Dekret z 29 X 1952 r. o gospodarowaniu artykułami obrotu towarowego i zaopatrzenia (Dz.U. nr 44, poz. 301) oraz uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 5 IV 1950 r. w sprawie przekazywania przedsiębiorstw, zakładów lub ich części między państwowymi jednostkami gospodarczymi (MP A-47 poz. 532).

⁵ Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z 10 III 1951 r. w sprawie stosowania wzoru umowy ramowej dotyczącej sporządzania dokumentacji technicznej dla inwestycji (MP A-35, poz. 441) oraz zarządzenie Przewodniczącego PKPG z 5 II 1951 r. w sprawie stosowania wzoru umowy ramowej o wykonanie robót budowlanych i montażowych (MP A-18, poz. 238).

⁶ Dekret z 24 XII 1952 r. o przewozie przesyłek i osób kolejami (Dz.U. 1953 nr. 4, poz. 7) oraz Zarządzenie Ministra Transportu Drogowego i Lotniczego z 31 XII 1951 r. w sprawie wydania nowej taryfy towarowej transportu samochodowego i spedycji (Dz.TiZK 1952 nr 1 poz. 13).

⁷ Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z 31 I 1951 r. w sprawie ubezpieczenia środków trwałych jednostek państwowych (MP A-4, poz. 47); Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z 20 VIII 1951 r. w sprawie ubezpieczenia mienia jednostek państwowych w transporcie (MP A-59, poz. 778), także ustawa z 28 III 1952 r. o ubezpieczeniach państwowych (Dz.U. nr 20, poz. 130).

⁸ Zob. S. Włodyka. *Współdział Państwowego Arbitrażu Gospodarczego w kształtowaniu prawa*. PUG 8-9:1979 s. 369 n.; A. Stelmachowski. *Prawotwórcza działalność arbitrażu*. PUG 11:1959 s. 229 n.

Równocześnie jednak wydano nowe przepisy normujące dostawy między jednostkami społecznymi⁹, dotyczące wykonywania robót inwestycyjnych¹⁰, rozliczeń pieniężnych¹¹ oraz stosunków z prywatnym sektorem gospodarki¹². Przepisy te, obok obowiązujących nadal unormowań szczególnych dotyczących ubezpieczeń i przewozów, utrwaliły odrębność regulacji uspołecznionego obrotu gospodarczego. Nie dziwi więc zgłaszane w tym okresie postulaty, by samodzielnie kodyfikować tego rodzaju stosunki¹³.

Uchwalenie w 1964 r. Kodeksu cywilnego otwiera nowy etap regulacji prawnej. Kodeks przyjął zasadę jednolitego normowania stosunków „między jednostkami gospodarki uspołecznionej, między osobami fizycznymi oraz między jednostkami gospodarki uspołecznionej a osobami fizycznymi” (art. 1). Wszelkie stosunki majątkowe uregulowano więc — w ogólnym zarysie — jednakowo¹⁴.

Kodeks cywilny zawiera podstawowe przepisy określające status cywilnoprawny jednostek gospodarczych (art. 33-43), a także uprawnienia majątkowe tych jednostek (art. 126-131 oraz art. 140 i następne). Reguluje też bezpośrednio zagadnienia obrotu majątkowego, przede wszystkim problematykę ogólną czynności prawnych i umów (art. 56-72 oraz art. 353-404), przedstawicielstwa (art. 95-109), wykonywania zobowiązań i skutków ich niewykonania (art. 450-496), przedawnienia roszczeń (art. 117-125). W kodeksie znajdujemy ponadto przepisy dotyczące poszczególnych rodzajów zobowiązań, a więc sprzedaży (art. 535-602), kontraktacji (art. 613-626), umowy o dzieło (art. 627-646), umowy rachunku bankowego (art. 725-733), spedycji (art. 794-804), ubezpieczenia (art. 805-834).

Nie usunięto jednak zróżnicowania w normowaniu poszczególnych rodzajów obrotu. Obok przepisów wspólnych (przepisy o umowach, o przeniesieniu własności, o cenach) w kodeksie spotykamy: 1) przepisy, które obok ogólnej zasady zawierają modyfikację dotyczącą stosunków między jednostkami gospodarki uspołecznionej — j.g.u. (np. przepisy o przedawnieniu, o wykonywaniu zobowiązań, o ochronie własności); 2) przepisy obowiązujące tylko w stosunkach między j.g.u. (dotyczące obowiązku zawarcia umowy, umowy dostawy, umowy o roboty budowlane); 3) przepisy dotyczące tylko jednostek państwowych (np. art. 40, art. 128 § 2, art. 141). Ponadto w

⁹ Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z 15 X 1956 r. w sprawie przydziałów, rozdzielników, uzgodnień dostaw i ogólnych warunków dostawy (MP 89, poz. 1016).

¹⁰ Uchwała Rady Ministrów z 3 XI 1956 r. w sprawie ustalania zasad zawierania umów i dokonywania rozliczeń za dokumentację projektowo-kosztorysową wykonywaną przez państwowe biura projektów (MP 100, poz. 1153) oraz Uchwała Rady Ministrów z 5 I 1957 r. w sprawie umów o roboty budowlano-montażowe (MP 4, poz. 28).

¹¹ Ustawa z 1 VII 1958 r. o rozliczeniach pieniężnych jednostek gospodarki uspołecznionej (Dz.U. nr 44, poz. 215).

¹² Ustawa z 28 XII 1957 r. o dostawach, robotach i usługach na rzecz jednostek państwowych (Dz.U. 1958 r. nr 3, poz. 7).

¹³ Zob. E. Iserzon. *Wokół koncepcji prawa gospodarczego*. PUG 10:1956 s. 363 n.; J. Topiński. *Problem prawa gospodarczego*. PiP 2:1960 s. 223 n.; J. Wasilkowski. *Kodeks cywilny PRL a zagadnienie prawa gospodarczego*. PiP 3:1960 s. 413 n.; A. Stelmachowski. *Prawo gospodarcze a kodyfikacja prawa cywilnego*. PUG 5:1960 s. 150.

¹⁴ Zob. J. Wasilkowski. *Metoda opracowania i założenia kodeksu cywilnego*. PiP 5-6:1964 s. 737 n.

kodeksie znajdujemy unormowania dotyczące czynności dokonywanych „w zakresie działalności przedsiębiorstwa” (art. 563 § 2, art. 765, art. 774 i art. 794)¹⁵.

Należy dodać, iż art. 2 i art. 384 kodeksu dotyczą prawnego systemu obrotu gospodarczego. Upoważniają one organy administracji państwowej do szczegółowego normowania stosunków między j.g.u.¹⁶ Po 1964 r. ustanowiono na podstawie tych przepisów szereg normatywnych warunków umów regulujących stosunki dotyczące sprzedaży (dostawy), wykonywania robót oraz świadczenia usług¹⁷.

W rezultacie, mimo wejścia w życie kodeksu, została utrzymana — częściowo w samej ustawie, częściowo w przepisach szczególnych — odrębna regulacja stosunków obrotu gospodarczego. Nie rozstrzygnęło to definitywnie sporu między zwolennikami jedności prawa cywilnego a zwolennikami szczególnej regulacji stosunków gospodarczych w ramach — tak czy inaczej rozumianego — kodeksu gospodarczego¹⁸.

Po uchwaleniu Kodeksu cywilnego nastąpiło wyraźne osłabienie prac ustawodawczych. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych uchwalono zaledwie kilka ustaw istotnych dla obrotu gospodarczego, jak np. ustawa z 19 X 1972 r. o wynalazczości (Dz.U. nr 43, poz. 272), ustawa z 23 X 1975 r. o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym (Dz.U. nr 34, poz. 183), ustawa z 8 II 1979 r. o jakości wyrobów, usług, robót i obiektów budowlanych (Dz.U. nr 2, poz. 7), czy też ustawy szczególne, dotyczące przekazania gruntów¹⁹. Nie zdołano w tym okresie uzgodnić z kodeksem cywilnym prawa przewozowego i ubezpieczeniowego²⁰. Nie powiązano też z kodeksem cywilnoprawnych uregulowań zawartych w prawie wodnym i górniczym²¹, jak również przepisów szczególnych dotyczących dostarczania energii elektrycznej, energii cieplnej i paliw gazowych²². Na marginesie zainteresowań matyka spółek handlowych, ustawodawcy pozostawała problemprawa własności przemysłowej i papierów wartościowych, mimo narastających w tej dziedzinie potrzeb praktyki.

Ważne zmiany w stanie prawnym nastąpiły dopiero w ostatnich latach. Szczególnie ustawa z 25 IX 1981 r. o przedsiębiorstwach państwowych (Dz.U. nr 24, poz. 122) oraz ustawa z 16 IX 1982 r. — Prawo spółdzielcze (Dz.U. nr 30, poz. 210) wprowa-

¹⁵ Zob. S. Włodyka. *Prawo gospodarcze*. T.1. Warszawa 1981 s. 23;

¹⁶ Zob. S. Rozmaryn. *Treść i zakres art. 2 kodeksu cywilnego a podstawy prawa obrotu uspołecznionego*. PiP 8-9:1969 s. 211 n.; S. Grzybowski. *Koncepcja jedności prawa cywilnego na tle postanowień art. 2 i 384 k.c.* „Studia Prawnicze” 26-27:1970 s. 78 n.; E. Łętowska. *Wzorce umowne. Ogólne warunki, wzory, regulaminy*. Wrocław 1975 s. 68.

¹⁷ Obszerny wykaz warunków umownych uchwalonych na podstawie art. 2 i 384 k.c. podaje E. Łętowski. *Ujęcie problematyki umów w Kodeksie cywilnym*. W: *Institucje prawne* s. 218-219.

¹⁸ Zob. A. Stelmachowski. *Zasada jedności prawa cywilnego (teoria i praktyka)*. PUG 2:1980 s. 38.

¹⁹ M.in. Ustawa z 14 VII 1961 r. o gospodarce terenami w miastach i osiedlach (Dz.U. 1969 nr 22, poz. 159 — z późniejszymi zm.); Ustawa z 6 VII 1972 r. o terenach budownictwa jednorodzinnego i zagrodowego oraz o podziale nieruchomości w miastach i osiedlach (Dz.U. nr 27, poz. 192 — zm.); Ustawa z 31 I 1961 r. o terenach budowlanych na obszarach wsi (Dz.U. 1969 nr 27, poz. 216).

²⁰ Zob. uwagi krytyczne: Łętowska. *Problemy źródeł prawa cywilnego*. W: *Problemy współczesnego prawa cywilnego*. Warszawa 1982 s. 68; S. Włodyka. *Kodeks cywilny a rozwój ustawodawstwa gospodarczego*. W: tamże s. 38.

²¹ Zob. S. Grzybowski. *System prawa cywilnego*. T. 1. Wrocław 1974 s. 77-78.

²² Zob. W. Jaworska-Gromczyńska. *Z problematyki dostarczenia energii elektrycznej i paliw gazowych*. PUG 6:1969 s. 187; tenże. *W sprawie wydawania poza art. 384 k.c. warunków umów o dostawę energii elektrycznej oraz paliw gazowych*. PUG 1:1974 s. 22.

dziły nową regulację w dziedzinie wewnętrznych i zewnętrznych stosunków podstawowych podmiotów gospodarczych. Ustanowiono nowe prawo bankowe²³, nowe zasady zaopatrzenia materiałowego²⁴ oraz podejmowania inwestycji²⁵. Istotne dla stosunków cywilnoprawnych są także postanowienia zawarte w art. 6 ustawy z 26 II 1982 r. o planowaniu społeczno-gospodarczym (Dz.U. nr 7, poz. 51) oraz w art. 57-65 ustawy z 20 VII 1983 r. o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego (Dz.U. nr 41, poz. 185).

Deklarowane zasady przebudowy systemu społeczno-gospodarczego spowodowały ożywienie dyskusji nad rolą i miejscem prawa cywilnego w regulowaniu stosunków gospodarczych²⁶.

2. ZAKRES REGULACJI CYWILNOPRAWNEJ

Należy najpierw rozważyć kwestię, czy w świetle uchwalonych ostatnio ustaw ulega zmianie dotychczasowy zakres stosowania prawa cywilnego. Szczególnie interesujące z tego punktu widzenia są stosunki ustrojowo-organizacyjne przedsiębiorstw państwowych oraz stosunki dotyczące kierowania przez rząd i rady narodowe działalnością gospodarczą, regulowane dotąd wyłącznie przez prawo administracyjne. Zgodnie z ustawą przedsiębiorstwo państwowe, podobnie jak spółdzielnia, bądź spółka handlowa, rejestrowane jest przez sąd (art. 19 ustawy o przedsiębiorstwach).

Zasadniczym dokumentem, określającym zasady organizacji i działania przedsiębiorstwa jest statut, uchwalany przez ogólne zebranie pracowników (art. 17 i 27 ustawy o przedsiębiorstwach). Tryb tworzenia statutu nie może, oczywiście, pozostać bez wpływu na ocenę charakteru jego norm²⁷.

²³ Ustawa z 26 II 1982 r. — Prawo bankowe (Dz.U. nr 7, poz. 56).

²⁴ Uchwała Rady Ministrów z 24 X 1983 r. w sprawie zasad zaopatrzenia materiałowo-technicznego na lata 1984 i 1985 (MP 37, poz. 206) oraz Uchwała Rady Ministrów z 4 XI 1983 r. w sprawie zamówień rządowych na materiały i wyroby (MP 38, poz. 218).

²⁵ Uchwała Rady Ministrów z 3 IX 1982 r. w sprawie inwestycji centralnych (MP 23, poz. 196) oraz Uchwała Rady Ministrów z 23 I 1984 r. w sprawie zamówień rządowych na realizację wybranych inwestycji (MP 3, poz. 21).

²⁶ Zob. M. Madey, W. Opalski. *Rola stosunków umownych w obrocie uspołecznionym*. PUG 7:1980 s. 181; 8-9:1981 s. 203. Referaty wygłoszone na sesji JPiP w Warszawie w dn. 27-28 VI 1982 r. przez E. Łętowską: *Koncepcje legislacyjne w zakresie prawa cywilnego a realizacja reformy gospodarczej* oraz A. Kleina: *Koncepcje legislacyjne w zakresie prawa cywilnego a realizacja reformy gospodarczej* (mps); E. Łętowska. *Uwagi na temat ogólnych warunków umów*. PUG 12:1982 s. 253 n.; C. Żuławska. *Kodeks cywilny a normatywne założenia reformy gospodarczej*. W: *Problemy współczesnego prawa cywilnego* (w druku); M. Madey, W. Opalski. *Rola umów w warunkach reformy gospodarczej*. PUG 1:1983 s. 1; C. Żuławska. *Niektóre aspekty legislacyjne umów w warunkach reformy gospodarczej*. PUG 5:1983 s. 145 n.; E. Łętowska. *O kryteriach podmiotowego różnicowania regulacji obrotu cywilnoprawnego*. PUG 5:1983 s. 148 n.; W. Opalski. *Uwarunkowania wyodrębnienia normatywnego oraz specyfika obrotu uspołecznionego*. PUG 5:1983 s. 141 n.; M. Tyczka. *Model organu rozstrzygającego sprawy sporne związane z gospodarką uspołecznioną*. PiP 3-4:1982 s. 3 n.; B. Zdziennicki. *Sądy gospodarcze — postulaty i propozycje*. NPr 9-10:1982 s. 3 n.

²⁷ Nie są to normy administracyjnoprawne, gdyż przedsiębiorstwo nie jest organem administracji.

Struktura i kompetencje organów przedsiębiorstwa określone zostały w sposób podobny, jak w spółdzielni bądź spółce handlowej posiadającej osobowość prawną. Organami przedsiębiorstwa są: ogólne zebranie pracowników (delegatów), rada pracownicza i dyrektor przedsiębiorstwa (art. 31 ustawy o przedsiębiorstwach). Ogólne zebranie uchwała statut przedsiębiorstwa, podejmuje uchwały w sprawie podziału zysku przeznaczonego dla załogi, wysłuchuje sprawozdań rady pracowniczej, dokonuje rocznej oceny działalności rady i dyrektora przedsiębiorstwa, uchwała wieloletnie plany przedsiębiorstwa (art. 10 i 12 ustawy o samorządzie załogi). Rada pracownicza m.in. uchwała roczny plan przedsiębiorstwa oraz zatwierdza sprawozdanie z jego wykonania, powołuje i odwołuje — w ramach kompetencji ustawowych — dyrektora oraz inne osoby wykonujące kierownicze funkcje w przedsiębiorstwie, bada bilans, ocenia wykonanie umów, wyraża zgodę na zbycie składników majątku przedsiębiorstwa (art. 24 i 28 ustawy o samorządzie załogi). Dyrektor przedsiębiorstwa kieruje bieżącą działalnością gospodarczą i reprezentuje przedsiębiorstwo w stosunkach zewnętrznych (art. 33 ustawy o przedsiębiorstwach)²⁸.

W przypadku sporu między radą pracowniczą przedsiębiorstwa a dyrektorem przewiduje się odwołanie do specjalnej komisji rozjemczej. Gdy orzeczenie komisji nie zadowoli stron, spór ma rozstrzygać sąd (art. 45 i 46 ustawy o samorządzie załogi). W literaturze wyrażono pogląd o cywilnoprawnym charakterze tego rodzaju sporu²⁹.

Wobec dyskusji na temat tzw. ułomnych osób prawnych³⁰, istotna okazać się może analiza przepisów ustaw o przedsiębiorstwie i samorządzie załogi, określających pozycję zakładów i innych jednostek organizacyjnych przedsiębiorstwa. Jednostki te, podobnie jak przedsiębiorstwo, tworzą organy samorządu (art. 7 i 33 ustawy o samorządzie załogi), uczestniczą też — w granicach statutu — w obrocie majątkowym. Sprawy sporne, wynikłe z tego obrotu, rozstrzyga szczególny organ rozjemczy. Nie można także wykluczyć odwołania do sądu (art. 30 ustawy o przedsiębiorstwie).

W świetle wskazanych unormowań trudno kwestionować *sui generis* podmiotowość jednostek organizacyjnych przedsiębiorstwa. Nie sposób też odmówić ich wzajemnym stosunkom charakteru cywilnoprawnego.

Powyższe przykłady zmuszają do rewizji poglądów na temat stosunków wewnętrznych panujących w przedsiębiorstwie. Zdają się one być jednak regulowane w znacznym zakresie prawem cywilnym.

Stosunki zewnętrzne przedsiębiorstwa państwowego układają się również głównie na płaszczyźnie prawa cywilnego. Przede wszystkim przedsiębiorstwa wspólne, tworzone z innymi przedsiębiorstwami, oraz przedsiębiorstwa mieszane, tworzone ze spółdzielnią, organizacją społeczną lub podmiotem zagranicznym mają charakter spółki handlowej³¹. Wobec zniesienia szczególnych przepisów administracyjnych

²⁸ Żuławska (Kodeks cywilny s. 267) zauważa, iż m.in. „rola samorządu [...] przesądza o daleko posuniętych podobieństwie przedsiębiorstwa do korporacyjnych osób prawnych“.

²⁹ Tyczka. *Model* s. 10.

³⁰ Zob. A. Wolter. *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*. Warszawa 1977 s. 183-186; Grzybowski. *System* s. 289-292; Z. Radwański. *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*. Warszawa 1979 s. 152-154;

³¹ W sprawie wykorzystania formy spółki handlowej w gospodarce zob. W. Chrzanowski. *Formy prawne wspólnych przedsiębiorstw spółdzielczych i spółdzielczo-państwowych*. Warszawa 1979 s. 153-191; C. Przymusiński. *Spółki handlowe jako formy współdziałania przedsiębiorstw państwowych (wspólne przedsiębiorstwa państwowe)*. PUG 7:1982 s. 176 n.

dotyczących koordynacji gospodarczej, należy także przypuszczać, że różne formy wspólnych działań gospodarczych (współdziałanie, rozgraniczenie sfer działania, wspólne przedsięwzięcia, inwestycje) podejmowane będą obecnie przede wszystkim na podstawie umów między zainteresowanymi podmiotami gospodarczymi.

Zrzeszenia przedsiębiorstw, zarówno dobrowolne jak i obligatoryjne, powstają także na podstawie umowy. Organami zrzeszenia są: rada zrzeszenia (dyrektorzy wchodzących w skład zrzeszenia przedsiębiorstw i przedstawiciele samorządów załogi) oraz dyrektor (art. 60-64 ustawy o przedsiębiorstwach). Świadczy to — zdaniem piszącego te słowa — o korporacyjnym charakterze zrzeszeń.

W sferze kierowania życiem gospodarczym zachodzą również istotne zmiany.

W miejsce administracyjnego rozdzielnictwa materiałów, surowców, maszyn i urządzeń wprowadza się na coraz szerszą skalę obowiązkowe pośrednictwo jednostek, wyznaczonych przez organy administracji, które, na zasadzie wyłączności, handluje produktami danego rodzaju³². W systemie tym producent obowiązany jest zawrzeć umowę z wyznaczoną jednostką, która następnie sprzedaje produkt dalszym przedsiębiorstwom, kierując się przy ich wyborze ściśle określonymi kryteriami. Przede wszystkim jest ona zobowiązana do pełnego pokrycia potrzeb związanych z produkcją objętą zamówieniami rządowymi, rządowymi programami operacyjnymi, produkcją dla potrzeb obronności kraju oraz wykonywaną przez jednostki, zatrudniające pracowników niepełnosprawnych. W dalszej kolejności pierwszeństwo zakupu przysługuje jednostkom wykonującym „szczególnie ważną produkcję eksportową”.

Trudno o jednoznaczną ocenę charakteru tego systemu, nasyconego niewątpliwie elementami administracyjnoprawnymi. Należy jednak odnotować, że podstawowe stosunki między producentem, pośrednikiem i odbiorcą nawiązują się na zasadzie umowy.

Inną nową instytucją w obrocie są zamówienia rządowe, dotyczące dostaw surowców, materiałów i wyrobów gotowych „niezbędnych dla zaspokojenia potrzeb krajowych i eksportowych”³³. Wielkość zamówień ustala się w rządowym planie gospodarczym na określony rok. Uprawnionymi do zamawiania wyrobów są jednostki handlowe wyznaczone przez odpowiednich ministrów. Do zawarcia umowy dochodzi po przeprowadzeniu przetargu, który ogłasza minister. Przy wyborze ofert należy kierować się kryterium jakości oferowanych wyrobów, jak również efektywności produkcji w przedsiębiorstwie zgłaszającym ofertę. Ponadto treść umowy między jednostką zamawiającą a dostawcą jest ściśle reglamentowana w zakresie jakości i terminowości wykonania. Dostawca korzysta natomiast z gwarantowanego zaopatrzenia w paliwa, surowce i materiały, a także otrzymuje dewizy na niezbędny import. Niewątpliwie jest cywilnoprawny charakter stosunku między dostawcą a jednostką zamawiającą. Niewątpliwie też jest ściśle powiązanie tej umowy z systemem kierowania gospodarką przez państwo.

Ważniejsze inwestycje w gospodarce narodowej, jak np. budowa kopalń, elektrowni, zbiorników wodnych, zakładów przemysłowych, realizowane są jako inwestycje centralne³⁴. Wykaz inwestycji centralnych, z jednoczesnym określeniem wielkości

³² Zob. załącznik nr 2 do uchwały Rady Ministrów z 24 X 1983 r. w sprawie zasad zaopatrzenia.

³³ Uchwała Rady Ministrów z 4 XI 1983 r. w sprawie zamówień rządowych.

³⁴ Uchwała Rady Ministrów z 3 IX 1982 r. w sprawie inwestycji centralnych.

nakładów na te inwestycje, zostaje ustalony w narodowym planie społeczno-gospodarczym, uchwalanym przez Sejm. Na tej podstawie odpowiedni minister zawiera umowę z jednostką, która podejmuje się pełnić funkcję inwestora. Umowa określa odpowiedzialność inwestora za zrealizowanie inwestycji centralnej, zgodnie z podjętą decyzją, a także obowiązki i odpowiedzialność ministra.

Trudno ustalić jednoznaczną kwalifikację powstałego stosunku. Nie jest to jednak porozumienie administracyjne³⁵.

Przepisy określające uprawnienia rad narodowych w stosunkach gospodarczych przewidują kilka możliwości zawierania umów.

Rady narodowe mogą przede wszystkim inicjować i podejmować — na podstawie umowy z zainteresowanymi przedsiębiorstwami — inwestycje wspólne, dotyczące np. budowy dróg, osiedli mieszkaniowych, urządzeń komunalnych (wodociągi, komunikacja miejska) (art. 62 ustawy o radach narodowych). Charakter tej umowy odpowiada konstrukcji spółki cywilnej³⁶. Równocześnie kreuje się nowe typy stosunków między przedsiębiorstwami a terenowym organem administracji. W szczególności uzgodnienie planu przedsiębiorstwa terenowego z planem społeczno-gospodarczym regionu następuje na podstawie porozumienia dyrektora z właściwym organem administracji (art. 58 ustawy o radach narodowych). Każde przedsiębiorstwo tworzone bądź funkcjonujące na danym terenie może też — pod pewnymi warunkami — zostać uchwałą rady narodowej zobowiązane do określonych świadczeń, np. do budowy urządzeń zabezpieczających środowisko, do udziału w inwestycji komunalnej, albo do przekazania określonych funduszy na rzecz rady narodowej. Szczegółowe zobowiązania przedsiębiorstwa w tej dziedzinie oraz sposób ich realizacji określa umowa zawarta z wojewodą (art. 65 ustawy o radach narodowych).

Wskazane przypadki zawierania umów w różnych sferach kierowania działalnością gospodarczą będą niewątpliwie szczegółowo analizowane w teorii prawa administracyjnego i cywilnego, celem sprecyzowania ich charakteru³⁷. Niezależnie od wyniku badań można jednak wyrazić pogląd, że przed prawem cywilnym rysują się w tej dziedzinie całkiem nowe możliwości zastosowania.

3. MODEL REGULACJI

Na przestrzeni lat zgłaszano szereg propozycji dotyczących sposobu regulacji prawnej stosunków gospodarczych.

³⁵ Czynność prawna dokonuje się między organem administracji a jednostką gospodarczą, co nie mieści się w klasycznym rozumieniu takiego porozumienia. Zob. J. Starościk. *System prawa administracyjnego*. T. 3. Wrocław 1978 s. 90-91.

³⁶ W sprawie wykorzystania formy spółki w dziedzinie terenowej koordynacji inwestycji zob. M. Andriełowicz, E. Kulesza. *Umowy dotyczące realizacji inwestycji*. Warszawa 1976 s. 61.

³⁷ Zob. np. koncepcję porozumień gospodarczych, na temat której pisze: S. Włodyka. *Porozumienia gospodarcze*. Warszawa 1978 s. 61 n.; tenże. *Prawo gospodarcze. Część ogólna*. T. 2. Warszawa 1982 s. 263 n. Zob. też koncepcję administracyjnych działań wspólnych — S. Biernat. *Działania wspólne w administracji państwowej*. Wrocław 1979 s. 85 n.

Omówić najpierw wypada koncepcje prawa gospodarczego. Cechą wspólną różnych teorii formułowanych w tym zakresie jest prezentacja problematyki prawnej gospodarki w ramach odrębnej, szczegółowej dyscypliny prawniczej³⁸. Tak rozumiane prawo gospodarcze stanowi — według jednej grupy poglądów — zbiór instytucji przynależnych różnym gałęziom prawa, wyodrębnionych głównie ze względów poznawczych i dydaktycznych. Przedstawiciele tego kierunku nie interesuje kodyfikacja ustawodawstwa gospodarczego³⁹. Natomiast według drugiej grupy poglądów, popularnej w Związku Radzieckim, NRD, Czechosłowacji, prawo gospodarcze stanowi odrębną gałąź prawa normującą stosunki nowego typu, powstające w ramach centralnie kierowanej gospodarki planowej⁴⁰. Na gruncie tej teorii zrodziły się też najważniejsze postulaty kodyfikacyjne, urzeczywistnione w Czechosłowacji uchwaleniem w 1964 r. Kodeksu gospodarczego⁴¹, oraz — w mniejszym stopniu — w NRD poprzez kodyfikację stosunków umownych w gospodarce⁴².

W Polsce koncepcja prawa gospodarczego była dyskutowana podczas prac nad kodyfikacją prawa cywilnego. Charakterystyczne jednak, że postulaty dotyczące całościowego unormowania stosunków gospodarczych stanowiły mniejszość⁴³. Większość autorów opowiadała się jedynie za całościowym unormowaniem obrotu w sektorze uspołecznionym bądź unormowaniem stosunków między przedsiębiorstwami państwowymi⁴⁴.

Współcześnie w ogóle nie zgłasza się postulatu uchwalenia kodeksu gospodarczego. Wskazuje się raczej na nieaktualność samej koncepcji wobec zmian, które nastąpiły w formach kierowania gospodarką przez państwo⁴⁵.

W sprawie modelu regulacji cywilnoprawnej zgłasza się dwie propozycje.

Pierwsza zakłada odrębne uregulowanie stosunków w obrocie uspołecznionym w formie ogólnych warunków umów ustanowionych na podstawie art. 2 i art. 384 Kodeksu cywilnego, unifikujących dotychczasowe przepisy w tej dziedzinie. Projektowany akt prawny miałby ponadto zawierać pewne postanowienia o charakterze ogólnym, wspólne dla różnych kategorii umów⁴⁶.

³⁸ Zob. S. Włodyka. *Problem „prawa gospodarczego”*. „*Studia Cywilistyczne*” 1963 t. 5 s. 72 n.; tenże. *Koncepcja polskiego prawa gospodarczego w warunkach nowego systemu zarządzania gospodarką*. „*Studia Cywilistyczne*” 1973 t. 22 s. 5 n.

³⁹ Taki charakter mają zwłaszcza teorie formułowane w nauce krajów Europy Zachodniej. Zob.: Włodyka. *Koncepcja* s. 8.

⁴⁰ Zob. W. W. Łaptiew. *Priemiet i sistema chozjajstwiennowo prava*. Moskwa 1969 s. 115-116; *Hospodarskie prawo*. Praca zbior. pod red. S. Struny. Praha 1966 s. 7-8; *Lehr- und Studienmaterial zum Wirtschaftsrecht*. Hrsg. H. Such, R. Schüsseler. Tl. 1. Berlin 1972 s. 63-65.

⁴¹ Zob. *Kodeks cywilny, kodeks gospodarczy, kodeks handlu międzynarodowego Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej*. Wrocław 1982 s. 149 n.

⁴² Gesetz vom 25 II 1965 r. über das Vertragssystem in der sozialistischen Wirtschaft (Vertragsgesetz). GBI I Nr 7 s. 107; W. Panzer. *Nowa ustawa o systemie umów w gospodarce socjalistycznej i niektóre zagadnienia legislacyjne*. PUG 11:1965 s. 297.

⁴³ Zob. Iserzon. *Wokół koncepcji* s. 364; Topiński. *Problem prawa* s. 226.

⁴⁴ Zob. przegląd stanowisk w: Włodyka. *Problem* s. 96-97.

⁴⁵ Zob. Łętowska. *Uwagi* s. 254; Żuławska. *Kodeks cywilny* s. 255.

⁴⁶ Zob. *Kierunki dostosowania prawa regulującego stosunki umowne do założeń reformy gospodarczej*. Oprac. E. T. Dryll i in. Warszawa 1981; za odrębnym regulowaniem stosunków w obrocie uspołecznionym wypowiedział się też: Opalski. *Uwarunkowania* s. 141 n.

W stosunku do takiej koncepcji można wysunąć wiele zastrzeżeń. Pewne wątpliwości budzi przede wszystkim propozycja, by w projektowanym akcie zamieścić postanowienia o charakterze ogólnym. Kodeks przecież zawiera wiele przepisów ogólnych odnoszących się wyłącznie do stosunków w obrocie gospodarczym, np. art. 117 § 2 zd. 1, art. 118 zd. 1, art. 128 § 2, art. 223 § 3, art. 355 § 2, art. 386, art. 397-403, art. 456, art. 489 k.c. Powstaje pytanie, czy te wszystkie przepisy przenieść do projektowanego aktu, odchodząc w ten sposób od zasady jedności prawa cywilnego, czy też pogodzić się z rozdzieleniem zasad ogólnych rządzących obrotem gospodarczym między dwa akty prawne, co na pewno nie sprzyja spójności systemu. Należy także przypomnieć, iż współcześnie zniesiono szereg administracyjnoprawnych instytucji kształtujących obrót gospodarczy. Stosunki umowne między przedsiębiorstwami, spółdzielniami i organizacjami społecznymi w coraz większym stopniu zbliżają się do stosunków powstających w obrocie między pozostałymi podmiotami prawa cywilnego. W tej sytuacji można wątpić, czy znajdują się takie reguły wspólne dla różnych kategorii umów, które nie mieszczą się w przepisach kodeksu, uwzględniając bogatą praktykę jego stosowania⁴⁷.

Pojawia się w tym miejscu problem zakresu zróżnicowania regulacji cywilnoprawnej. Nie można odmówić słuszności stwierdzeniu: „W ślad za konstytucją i kodeksową typologią form własności idą określone konsekwencje w szczególności w zakresie wykonywania i ochrony własności społecznej”⁴⁸. Równocześnie jednak zauważyć trzeba, iż obowiązek ochrony własności społecznej ma charakter powszechny (art. 127 k.c.). Stosunki związane z wykonywaniem własności społecznej powstają nie tylko pomiędzy przedsiębiorstwami i spółdzielniami, ale także w obrocie międzysektorem bądź w obrocie z udziałem indywidualnych konsumentów. Nasuwa się przy tym ogólna refleksja. Trudno byłoby chyba wskazać współcześnie w Polsce stosunki gospodarcze, które nie służyłyby w określonym stopniu wspólnym potrzebom społeczeństwa, nie byłyby też ściśle powiązane z układem państwowo-spółdzielczym. Wskazuje to dobitnie sytuacja indywidualnego rolnictwa⁴⁹, rzemiosła i drobnej wytwórczości⁵⁰. Świadomość tych różnorodnych powiązań stała się ostatnio przesłanką określonych zmian w polityce i w przepisach prawnych⁵¹. Na tej podstawie wysuwa się też postulat równego traktowania wszystkich sektorów gospodarki, a co za tym idzie — równych praw w obrocie majątkowym⁵². Mając to na uwadze, trudno zgodzić się z postulatem,

⁴⁷ Zob. Włodyka. *Współudział* s. 229 n.

⁴⁸ Opalski. *Uwarunkowania* s. 142.

⁴⁹ Np. W. Pawlak. *Prawo rolne*. Warszawa 1980 s. 278 n.; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki. *Prawo rolne*. Warszawa 80 s. 64 n.

⁵⁰ Zob. T. Przyłuski. *Rola rzemiosła indywidualnego w gospodarce narodowej PRL*. W: *Rzemiosło w Polsce Ludowej*. Warszawa 1972 s. 58 n.

⁵¹ Uchwała Rady Ministrów z 8 VI 1981 r. w sprawie rozwoju drobnej wytwórczości (MP 15, poz. 120); Ustawa z 26 III 1982 r. o zmianie ustawy kodeksu cywilnego oraz o uchynieniu ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych (Dz.U. nr 11, poz. 81); Ustawa z 16 IX 1982 r. zmieniająca ustawę o wykonywaniu i organizacji rzemiosła (Dz.U. nr 31, poz. 213); Ustawa z 20 VII 1983 r. o zmianie Konstytucji PRL (Dz.U. nr 39, poz. 175).

⁵² Zob. L. Bar. *Elementy prawne reformy gospodarczej*. PiP 1-2:1982 s. 8. Łętowska. *Koncepcje* s. 2-3; Żuławska. *Niektóre aspekty* s. 135-136.

dotyczącym szczególnej regulacji stosunków wewnętrznych przedsiębiorstw i spółdzielni.

Pozostałe argumenty wysuwane na rzecz tej koncepcji też nie są przekonujące⁵³. Wobec uregulowań ustawy o planowaniu społeczno-gospodarczym upada chyba argument o szczególnym związaniu umów zawieranych przez przedsiębiorstwa i spółdzielnie z systemem planowania⁵⁴. Bezpośredni wpływ organów administracji na działalność jednostek gospodarczych został obecnie zredukowany do sytuacji w istocie wyjątkowych; ma też być realizowany w zupełnie odmiennej formie⁵⁵. Tak samo, uwzględniając zastrzeżenia, z jakimi spotyka się w literaturze instytucja Państwowego Arbitrażu Gospodarczego⁵⁶, trudno uznać za istotne argumenty, oparte na szczególnych uprawnieniach tego organu w stosunkach umownych.

Innym powodem przemawiającym przeciwko odrębnej regulacji stosunków w obrocie społecznionym jest stan ustawodawstwa. Jak wiadomo, prawo przewozowe, ubezpieczenia gospodarcze oraz stosunki w dziedzinie wynalazczości pozostają poza regulacją kodeksową. Ustawy i inne przepisy normujące tę problematykę dotyczą zarówno obrotu społecznionego, jak i stosunków jednostka upołączniona — osoba fizyczna (np. przewóz osób, ubezpieczenia rolników, prawa z patentu). Nie wydaje się możliwy ani celowy podział wskazanych uregulowań według kryterium przynależności sektorowej. W rezultacie proponowana regulacja obrotu społecznionego dotyczyłaby jedynie części zobowiązań gospodarczych.

Złudzeniem jest też — nawet przy tak okrojonej sferze regulacji — ujęcie w ramy normatywne całego bogactwa stosunków powstających w obrocie. Rozwijają się — jak o tym była mowa — nowe rodzaje umów w sferze kierowania gospodarką: umowy dotyczące współpracy, koordynacji i kooperacji gospodarczej, dotyczące wspólnych przedsięwzięć, pośrednictwa handlowego, usług technicznych oraz współpracy naukowo-badawczej. Ugruntowanie stosunków cywilnoprawnych w gospodarce przyspieszy niewątpliwie wykształcenie różnych stosunków o charakterze typowym, dojrzałych do unormowania. Wydaje się więc, że proponowany akt musiałby przewidywać ustanowienie szczegółowych przepisów wykonawczych. Sam również mógłby okazać się mało stabilny.

Zsumujmy zarzuty przeciwko omawianej koncepcji: 1) nie znajduje ona uzasadnienia w przyjętych zasadach kształtowania stosunków w obrocie gospodarczym; 2) prowadzi do skomplikowania normatywnej regulacji tych stosunków.

Przed rozważeniem kolejnej propozycji parę słów poświęćmy koncepcji odrębnego normowania stosunków w handlu zagranicznym. Znalazła ona najpełniejszy

⁵³ Opalski. *Uwarunkowania* s. 142.

⁵⁴ Plany jednostek gospodarczych mają obecnie autonomiczny charakter, zgodność tych planów z celami ogólnospołecznymi ma być zapewniona głównie środkami ekonomicznymi (zob. art. 5, art. 6 i art. 19 ustawy o planowaniu społeczno-gospodarczym).

⁵⁵ Organ administracji może nałożyć na przedsiębiorstwo bądź spółdzielnię obowiązek wprowadzenia do planu określonych zadań, gdy jest to niezbędne ze względu na potrzeby obrony kraju, bądź w przypadku klęski żywiołowej. Jest on jednak wówczas zobowiązany zabezpieczyć środki niezbędne dla wykonania zadania. Wykonanie zadania następuje na podstawie umowy zawartej między przedsiębiorstwem (spółdzielnią) a jednostką organizacyjną wskazaną przy nakładaniu zadania (art. 54 ustawy o przedsiębiorstwach — art. 71 § 1-3 prawa spółdzielczego).

⁵⁶ Zob. Tyczka. *Model* s. 12-14; Zdziennicki. *Sądy* s. 4-13.

wyraz w opracowanym projekcie ustawy o stosunkach cywilnoprawnych w handlu zagranicznym. Obszerna ustawa (405 artykułów) składa się z części ogólnej — normującej problematykę ogólną osób prawnych, umów i innych czynności prawnych, wykonania i skutków niewykonania zobowiązań oraz przedstawienia roszczeń, a także z części szczegółowej, regulującej poszczególne rodzaje umów, a więc sprzedaż, montaż, wykonanie kompletnego obiektu przemysłowego, najem na okres używalności rzeczy (*leasing*), udzielenie licencji, udostępnienie poufnej wiedzy technicznej (*know-how*), komis, agencję, skład, kontrolę towaru, gwarancję, akredytywę, kooperację oraz umowy spółki⁵⁷.

Ta propozycja również budzi wątpliwości. Współcześnie obserwujemy rozwój międzynarodowego prawa handlowego. Tworzą je, coraz liczniejsze, umowy między państwowe (np. Konwencja wiedeńska z 1980 r. o umowie międzynarodowej sprzedaży towarów) oraz uchwały międzynarodowych organizacji gospodarczych (np. Ogólne warunki dostaw RWPg z 1968 r.). Od lat podstawowe znaczenie w obrocie mają ujednolicone reguły wykładni terminów handlowych, typowe warunki kontaktów bądź umowy wzorcowe, opracowywane przez organizacje międzynarodowe (np. Międzynarodowe reguły wykładni terminów handlowych „Incoterms 1953“, Przewodnik sporządzania międzynarodowych umów kooperacji przemysłowej EKG ONZ z 1974 r.). Nie słabnie też popularność prawa zwyczajowego⁵⁸. W tych warunkach polska ustawa o stosunkach w handlu międzynarodowym, jako akt prawa wewnętrznego, wydaje się mieć niewielkie znaczenie. Nie jesteśmy potęgą gospodarczą. Na forum międzynarodowym liczą się wyłącznie systemy prawa państw odgrywających wiodącą rolę w wymianie handlowej.

Normując szczegółowo stosunki w handlu zagranicznym, przy jednoczesnym utrzymaniu regulacji kodeksowej, komplikuje się też — wbrew intencji autorów — stosowanie prawa polskiego. Wymaga to bowiem, w wielu przypadkach, sięgania zarówno do kodeksu, jak i do nowej ustawy. Dlatego też lepszym rozwiązaniem byłaby modyfikacja samego kodeksu, np. wprowadzenia tam, gdzie to konieczne, uregulowań odrębnych dla stosunków w handlu zagranicznym⁵⁹. Projektowana ustawa objęłaby poza tym jedynie część stosunków obrotu gospodarczego. Poza jej zakresem pozostałyby — istotne w obrocie z zagranicą — przepisy prawa przewozowego, ubezpieczeniowego, autorskiego, ochrony własności przemysłowej oraz prawa wekslowego i czekowego.

Zauważmy też, że ogólna, ustawowa regulacja praw i obowiązków stron transakcji stanowić może, co najwyżej, punkt wyjścia dla szczegółowego uregulowania danego stosunku w umowie. Następować to będzie najczęściej na podstawie wskazanych, międzynarodowych źródeł prawa.

⁵⁷ Ustawa o stosunkach cywilnoprawnych w handlu międzynarodowym. Warszawa 1981; J. Jakubowski. *Projekt ustawy o stosunkach cywilnoprawnych w handlu międzynarodowym*. PiP 7:1981 s. 103 n.

⁵⁸ Zob. J. Łopuski. *Prawo obrotu gospodarczego*. Warszawa 1981 s. 309; J. Jakubowski i in. *Zarys międzynarodowego prawa handlowego*. Warszawa 1983 s. 14.

⁵⁹ Zob. też rozwiązanie proponowane w projekcie Kodeksu cywilnego z 1954 r. — przepisy wprowadzające Kodeks cywilny normowały używanie w obrocie zagranicznym firmy, ustanowienie prokury, stosowanie prawa zatrzymania i sposób dochodzenia kar umownych (*Projekt kodeksu cywilnego PRL*. Warszawa 1954 s. 129).

Nasuwa się w końcu zasadnicza wątpliwość. Najnowsze — zrealizowane i zapowiadane — zmiany w ustawodawstwie zdają się przybliżać stosunki między przedsiębiorstwami i spółdzielniami do tradycyjnych zasad konkurencji handlowej. Równocześnie powstaje w Polsce coraz więcej przedsiębiorstw o kapitale mieszanym bądź zagranicznym. Okoliczności te winny sprzyjać zbliżeniu zasad, jakimi kieruje się obrót wewnętrzny w Polsce, do reguł funkcjonujących w obrocie międzynarodowym. Dlatego też, o ile potrzebna i konieczna jest modyfikacja unormowania stosunków cywilnoprawnych w obrocie gospodarczym, o tyle chyba zbędna byłaby szczególna regulacja stosunków między przedsiębiorstwami polskimi a ich zagranicznymi kontrahentami.

Główna propozycja dotycząca modelu normowania stosunków cywilnoprawnych w Polsce zakłada utrzymanie, w obecnym zakresie, regulacji kodeksowej. Szczególnie potrzeby różnych rodzajów obrotu byłyby uwzględniane w ustanowionych na podstawie kodeksu normatywnych warunkach umów, przy zmianie formy i trybu ich stanowienia. Niezbędne byłyby oczywiście pewne modyfikacje przepisów kodeksu, wynikające na przykład z nowej sytuacji przedsiębiorstw państwowych bądź zasady równouprawnienia podmiotów obrotu gospodarczego. Należałoby poza tym zmienić uregulowania, które nie sprawdziły się w praktyce. Obszerne, pozakodeksowe ustawodawstwo gospodarcze, zwłaszcza dotyczące przewozów i ubezpieczeń, powinno zostać uzgodnione z kodeksem⁶⁰.

Propozycja ta zmierza do udoskonalenia istniejącego stanu prawnego uaktualnienia i doprecyzowania istniejących rozwiązań, także ściślejszego powiązania ich między sobą. Jako taką należy ją w całości aprobować. Wypadałoby też życzyć sobie, aby została konsekwentnie, do końca, zrealizowana. Stanowiłoby to znaczny postęp w stosunku do stanu obecnego.

Rozważmy równocześnie pewne problemy szczególne.

Uzasadnieniem dla regulacji obrotu normatywnymi warunkami umów jest ogólny, abstrakcyjny charakter przepisów kodeksu. Nie uwzględniają one wielu typowych sytuacji powstających przy zawieraniu i wykonywaniu umów w obrocie masowym, zarówno między jednostkami gospodarczymi, jak i między tymi jednostkami a indywidualnymi konsumentami. W określonej sytuacji rynkowej powstaje także potrzeba ochrony prawnej słabszych ekonomicznie uczestników obrotu, czego nie zapewnia, niestety, dyspozytywny charakter kodeksu.

Postulowany system normatywnych warunków umów zakłada ustanowienie pewnej liczby aktów prawnych, które zapewniają prawidłowe kształtowanie praw i obowiązków stron, regulując najbardziej typowe, techniczne problemy obrotu. Należy przypuszczać, iż spora część postanowień warunków umów miałaby charakter imperatywny bądź semi-imperatywny⁶¹, celem ochrony ekonomicznie słabszych kontrahentów. System stanowiłby rozwinięcie regulacji kodeksowej. Warunki umów, jako *sui generis* przepisy wykonawcze, miałyby za zadanie uściślić i uzupełnić postanowienia kodeksu.

⁶⁰ Zob. Łętowska. *Koncepcje* s. 2; taż. *Uwagi* s. 256-259; Klein. *Koncepcje* s. 6; Włodyka. *Kodeks cywilny* s. 316-318.

⁶¹ Łętowska. *Uwagi* s. 256.

Zrealizowanie wskazanych założeń nie wydaje się łatwe. Nietrudno wykazać, że stosunki w obrocie majątkowym są wewnętrznie głęboko zróżnicowane. Inaczej kształtują się w obrocie masowym między wielkim przedsiębiorstwem przemysłowym a centralą handlową, inaczej natomiast między centralą a poszczególnymi jednostkami handlowymi, albo między przedsiębiorstwem a kooperującą z nim spółdzielnią bądź rzemieślnikiem. Obrót gospodarczy to także stosunki między rzemieślnikiem a przewoźnikiem lub sprzedawcą jego wyrobów, między rolnikiem a przedsiębiorstwem skupującym produkty rolne. Inne problemy wynikają w obrocie środkami produkcji, a inne, gdy towar jest przeznaczony na zaopatrzenie ludności. Odmienne kształtuje się też treść umowy dotyczącej wykonania i dostarczenia urządzenia prototypowego, odmienne zaś umowy wieloletniej dotyczącej okresowych dostaw. Podobnie zróżnicowany jest obrót z udziałem konsumentów. Przykładowo, odmienna jest sytuacja nabywcy w wielkim domu handlowym, odmienna natomiast w sklepiu prywatnym lub warsztacie rzemieślniczym. Inaczej kształtuje się treść umowy mającej zaspokoić potrzeby indywidualne (rodzina), inaczej, gdy ma ona na celu zaspokojenie potrzeb zbiorowych, np. wyżywienie pacjentów w szpitalu czy wyposażenie szkoły.

Ochrona interesów podmiotów ekonomicznie słabszych jest zagadnieniem szerszym, aniżeli ochrona konsumenta. Należy w tej dziedzinie rozważyć sytuację odbiorcy towaru w stosunku do jego producenta, wytwórcy wobec kooperanta, dostawcy płodów rolnych względem jednostki skupu, producenta wobec przewoźnika itp.

Aby trafnie rozstrzygnąć wszelkie powstające w obrocie problemy, należałoby więc ustanowić ogromną liczbę warunków umownych, dotyczących najrozmaitszych zagadnień. Przekracza to chyba możliwości ustawodawcy. Regulując natomiast jedynie pewne, najbardziej ogólne, typowe sytuacje, przygotować się trzeba na zarzut niedostatecznego uwzględnienia specyfiki obrotu, nieuregulowania wielu istotnych spraw. Ogólnie ujęte, normatywne warunki umów pełnić wówczas będą w obrocie rolę podobną do kodeksu. Będą panować, ale nie rządzić, wypierane przez opracowywane między stronami szczegółowe *lex contractus*.

Zakładając jedynie ogólną regulację stosunków za pomocą warunków umownych, można też zapytać, czy przynajmniej po części nie mógłby zawierać tej regulacji sam Kodeks cywilny. W swym obecnym kształcie obejmuje on szereg przepisów szczegółowych, dotyczących na przykład zawierania i wykonywania umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej, sprzedaży, najmu czy umowy ubezpieczenia. Omawiana koncepcja rezygnuje w zasadzie z bezpośrednich, regulacyjnych funkcji kodeksu w stosunkach obrotu majątkowego. Tymczasem w drodze odpowiednich modyfikacji można w znacznym stopniu funkcję tą zapewnić. Świadczy o tym przykład Kodeksu cywilnego NRD⁶² bądź też jugosłowiańskiego Kodeksu zobowiązań⁶³.

Odrębnym problemem jest procedura stanowienia normatywnych warunków umów. Istniejąca w tej dziedzinie praktyka stanowi przedmiot uzasadnionej krytyki w literaturze⁶⁴. Równocześnie trudno wskazać zadowalające rozwiązanie *de lege ferenda*.

⁶² Zob. § 94-265 k.c. NRD.

⁶³ Szczególnie art. 454-1098 k.z. Jugosławii.

⁶⁴ Zob. Łętowska. *Wzorce umowne* s. 125 n.; też. *Problemy źródeł* s. 68; Żuławska. *Kodeks cywilny* s. 245-246; Włodyka. *Kodeks cywilny* s. 315.

Słuszny postulat, aby wzorce normatywne stanowił organ niezależny od stron umowy⁶⁵, jest o tyle trudny w realizacji, że wskazany organ normując szczególne, techniczne zagadnienia obrotu musiałby opierać się na opinii ekspertów, specjalistów z danej branży. Trudno byłoby wówczas zachować rzeczywistą bezstronność. Nie można też wykluczyć, że oddalenie od praktyki owocowałoby przepisami w jakimś stopniu od niej oderwanymi. Zastrzeżenia budzi propozycja przyznania kompetencji do stanowienia wzorców umownych wyłącznie Radzie Ministrów⁶⁶. Rząd pełniąc rozliczne funkcje, zwłaszcza w dziedzinie bieżącego kierowania życiem gospodarczym i społecznym, nie ma możliwości szerszego angażowania się w proces legislacyjny. Rządowe akty normatywne są przygotowywane przez służby prawne odpowiednich resortów, następnie uzgadnia się je między resortami, i w tej postaci trafiają na posiedzenia, gdzie są uchwalane⁶⁷. Projekt resortowy ma więc znaczenie rozstrzygające. Można postulować, aby wszelkie warunki umów stanowione były w formie rozporządzeń. Opiera się to jednak na złudzeniu, że istnieją istotne różnice odnośnie do trybu stanowienia tego rodzaju aktów w porównaniu z uchwałą Rady Ministrów lub zarządzeniem ministra. W istocie niewiele by się w tej mierze zmieniło, jeżeli równocześnie nie uregulowano by tryb prac legislacyjnych i społecznej kontroli nad tym procesem⁶⁸.

Najlepszym rozwiązaniem byłoby powierzenie opracowywania wzorców niezależnej grupie ekspertów wraz z zapewnieniem uczestnictwa w procesie legislacyjnym zainteresowanych przedstawicieli dostawców (wykonawców usług) oraz odbiorców. Można przypuszczać, że wynegocjowane w ten sposób warunki umów zadowolilyby uczestników obrotu, a tym samym byłyby powszechnie stosowane. Czy jednak muszą to być warunki o charakterze normatywnym? Wszak nie autorytet ustawodawczy decydowałby w tym przypadku o ich sukcesie.

Ostatnią sprawą, którą zgodnie z omawianą koncepcją trzeba rozważyć, jest sposób powiązania z kodeksem istniejącego, odrębnego ustawodawstwa cywilnego. W doktrynie wskazuje się potrzebę uporządkowania szczegółowych unormowań cywilnoprawnych, uzgodnienia rządzących nimi zasad z postanowieniami ogólnymi kodeksu⁶⁹. Wydaje się jednak, że trudno będzie osiągnąć sukces w tej dziedzinie, o ile nie zdecydujemy się na włączenie do Kodeksu cywilnego zasadniczych uregulowań, czy choćby podstawowych instytucji. Wskazuje na to dyskusja nad kodyfikacją prawa przewozowego, najobszerniejszego zespołu norm cywilnych pozostającego poza kodeksem. Jeden z autorów pisze:

W aktualnym stanie prawnym trudno mówić o ujednoliceniu prawa przewozowego [...] jedynie prawo kolejowe jest w pełni rozwinięte. Przepisy obowiązujące w zakresie transportu lotniczego i samochodowego mają jedynie charakter fragmentaryczny [...]. Jeżeli zaś idzie o żeglugę śródlądową, to nie ma ona w ogóle odpowiedniego uregulowania [...] po zakończeniu prac kodyfikacyjnych system prawa przewozowego

⁶⁵ Klein. *Koncepcje* s. 6.

⁶⁶ Włodyka. *Kodeks cywilny* s. 316.

⁶⁷ Zob. § 23-36 uchwały Rady Ministrów z 2 VIII 1983 r. w sprawie regulaminu prac Rady Ministrów i Prezydium Rządu oraz trybu opracowywania, uzgadniania i ogłaszania aktów normatywnych (MP 27, poz. 152).

⁶⁸ Zob. Łętowska. *Uwagi* s. 258.

⁶⁹ Włodyka. *Kodeks cywilny* s. 314.

przedstawiać się będzie w następujący sposób: Na samym szczycie piramidy norm pozostaną przepisy kodeksu cywilnego, następnie będzie ustawa [kodeks] o przewozach, dalej ujednolicone przepisy wykonawcze o charakterze gałęziowym. Niezależnie [...] pozostałyby odrębne, lecz w znacznej mierze ujednolicone z zasadami ustawy [kodeksu] o przewozach — przepisy dotyczące przewozu osób w komunikacji miejskiej oraz przepisy dotyczące przewozu paczek pocztowych. Skorelowany w pewnym stopniu z ujednoliconymi zasadami byłby również kodeks morski⁷⁰.

Niewątpliwie włączenie zasadniczych w tej dziedzinie unormowań do kodeksu uprościłoby, w odpowiednim stopniu, system prawny.

Dotychczasowe uwagi polemiczne charakteryzują ogólnie model regulacji stosunków cywilnoprawnych postulowany przez autora. Podstawą unormowania byłby zmieniony i znacznie rozbudowany Kodeks cywilny. Winny w nim znaleźć miejsce wszelkie występujące w stosunkach gospodarczych instytucje cywilnoprawne. Rozwinięciem kodeksu byłoby ustawy szczegółowe, np. dla poszczególnych rodzajów osób prawnych, obrotu gruntami czy przewozu morskiego. Specyfikę obrotu, z całym bogactwem szczegółowych problemów, regulowałyby nienormatywne warunki umów opracowane bezpośrednio przez uczestników obrotu (jednostki gospodarcze, stowarzyszenia zawodowe, organizacje społeczne).

Rozszerzenie regulacyjnych funkcji kodeksu w stosunkach cywilnoprawnych jest chyba jedyną szansą budowy spójnego systemu prawa cywilnego, a więc uporządkowanego zbioru przepisów, realizujących jako całość pewne założenia i koncepcje. Znacznie trudniej osiągnąć to, uchwalając kolejno szereg ustaw normujących poszczególne — niewątpliwie zróżnicowane względem siebie — dziedziny obrotu. Ujęcie wszystkich podstawowych instytucji cywilnoprawnych w jednej ustawie upraszcza też i ułatwia w określonym stopniu stosowanie prawa. Porównajmy to z obecnym rozbiem regulacji między akty prawne różnej rangi i charakteru. Regulując za pomocą kodeksu określone stosunki obrotu gospodarczego, realizuje się, poza tym, ważną zasadę prawną — aby prawa podmiotowe obywateli i jednostek gospodarczych były kształtowane głównie na podstawie ustaw⁷¹.

Przeciwko prezentowanej koncepcji przemawia przede wszystkim konieczność znacznego rozszerzenia Kodeksu cywilnego. Zauważmy jednak, że rozbudowa regulacji kodeksowej łączy się z uchyleniem przepisów wielu innych aktów normatywnych. Ogólna liczba przepisów prawa cywilnego nie uległaby więc bez wątpienia zwiększeniu. Zreformowany Kodeks cywilny nie sięgałby też rozmiarów klasycznych kodyfikacji⁷². Ogólne, abstrakcyjne ujęcie poszczególnych instytucji pozwala znacznie zmniejszyć rozmiar unormowań. Dowodzi tego przykład znowelizowanego węgierskiego Kodeksu cywilnego. W niespełna 700 artykułach reguluje on problematykę ogólną różnych rodzajów osób prawnych (przedsiębiorstw, spółdzielni, spółek, stowarzyszeń), zasady wykonywania i ochrony różnych form własności, a także różnorodne stosunki zobowiązaniowe (np. dostarczanie energii i paliw, umowy o prace badawcze,

⁷⁰ W. Górski. *Zagadnienia kodyfikacji prawa przewozowego*. W: *Studia z prawa zobowiązań*. Warszawa-Poznań 1979 s. 245-246.

⁷¹ Zob. Bar. *Elementy* s. 8.

⁷² Np. Kodeks cywilny francuski z 1804 r. liczy 2283 artykuły, Kodeks cywilny niemiecki z 1896 r. — 2385 artykułów, a Kodeks cywilny włoski z 1942 r. — 2969 artykułów.

budowlane i projektowe, stosunki rozliczeniowo-kredytowe, poszczególne rodzaje ubezpieczeń⁷³. Podobnie projekt bułgarskiego Kodeksu cywilnego — rozmiarami niewiele przekraczający kodeks polski z 1964 r. — reguluje na przykład problematykę praw na dobrach niematerialnych (prawo autorskie, wynalazcze, prawo do odkrycia naukowego, znaki towarowe), stosunki w zakresie pośrednictwa handlowego, kontroli towaru, różne stosunki bankowe (rachunek bieżący, kredyt, depozyt, gwarancja, akredytywa), papiery wartościowe (zapis na okaziciela, weksel, czek), a także, mniej związaną z obrotem gospodarczym, problematykę ksiąg wieczystych i międzynarodowego prawa prywatnego⁷⁴.

Wskazane przykłady dowodzą możliwości połączenia w ramach jednego aktu regulacji, odnoszących się do różnych rodzajów obrotu⁷⁵. Podstawowe prawa i obowiązki cywilne powinny być ujęte w sposób ogólny. Równocześnie wszędzie tam, gdzie to jest możliwe, winno się znaleźć miejsce dla unormowań szczegółowych, regulujących stosunki obrotu gospodarczego bądź obrotu z udziałem indywidualnych konsumentów. Należałoby też zmodyfikować przepisy ogólne, zwłaszcza dotyczące zawierania i wykładni umów oraz wykonywania zobowiązań, tak by w maksymalnym stopniu uwzględniały wymogi współczesnego obrotu masowego⁷⁶.

Pozostaje do rozważenia problem ochrony praw uczestników stosunków cywilnoprawnych. Jak powiedzieliśmy, tradycyjna, dyspozytywna regulacja prawna prowadzi w wielu przypadkach, wobec faktycznej nierówności uczestników obrotu, do pokrzywdzenia strony słabszej. Dlatego też współcześnie w obrocie majątkowym zwiększa się liczba regulacji imperatywnych, obowiązujących strony⁷⁷. Modyfikacje Kodeksu cywilnego prowadzić winny w tej sytuacji do zwiększenia zakresu norm bezwzględnie obowiązujących, zwłaszcza w stosunkach z udziałem indywidualnych konsumentów. Charakter taki winny mieć przede wszystkim przepisy określające jakość świadczenia, zasady wykonywania zobowiązań oraz odpowiedzialność za ich niewykonanie. Można by również zastrzec, że opracowywane przez strony dla danego rodzaju stosunków *lex contractus* bądź bezpośrednie umowy, nie mogą być w określonych postanowieniach mniej korzystne dla nabywcy aniżeli przepisy Kodeksu cywilnego.

W obrocie gospodarczym należałoby pozostawić stronom większą swobodę. Wydaje się jednak, że również w tej dziedzinie postanowienia dotyczące odpowiedzialności powinny mieć charakter *iuris cogentis*. Można by również zastrzec — podobnie jak w obrocie z udziałem indywidualnych konsumentów — kontrolę zawieranych umów oraz *lex contractus*, z punktu widzenia ochrony interesów strony słabszej. Tak więc niektóre postanowienia wzorców umowy nie mogłyby być mniej korzystne dla stron aniżeli przepisy kodeksu.

Określanie w ten sposób miejsca wzorców umownych wydaje się wyrównywać szanse w obrocie majątkowym. Równocześnie stanowione między stronami warunki

⁷³ Zob. § 31-74 § 172-186, § 387-416, § 522-567 węgierskiego kodeksu cywilnego. Wrocław 1984.

⁷⁴ *Graždanskij kodeks na Narodna Republika Bulgaria* (projekt). Sofia 1979.

⁷⁵ Jednolicie normuje też stosunki zobowiązaniowe w obrocie gospodarczym i powszechnym jugosławijski kodeks zobowiązań.

⁷⁶ Szczegółowe propozycje w tym zakresie zob. Klein. *Koncepcje* s. 4-5; E. Łętowska. *Kształtowanie się odrębności obrotu mieszanego*. W: *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*. Wrocław 1983 s. 452 n.

⁷⁷ Zob. Łętowska. *Uwagi* s. 256; Żulawska. *Niektóre aspekty* s. 145.

umów mogą trafniej aniżeli przepisy kodeksu czy inne przepisy szczególne regulować stosunki cywilnoprawne, uwzględniając specyficzne potrzeby i techniki kreowania i wykonywania zobowiązań. Konkurencyjność różnych wzorców opracowywanych przez jednostki gospodarcze, organy administracji, organizacje zawodowe i społeczne przyczynić się też może do wzrostu świadomości prawnej, docenienia roli negocjacji i prawa w stosunkach majątkowych oraz do powrotu dobrych „handlowych” obyczajów, co od lat podkreśla się w literaturze, jako warunek usprawnienia systemu gospodarczego.

ZUR FRAGE DER ZIVILRECHTLICHEN REGELUNG DER WIRTSCHAFTSBEZIEHUNGEN IN POLEN

Zusammenfassung

Das die Wirtschaftsbeziehungen normierende Zivilrecht unterlag in der Zeit nach 1945 in Polen recht häufigen Veränderungen. Gegenwärtig ist es, trotz der Annahme des Zivilgesetzbuches im Jahre 1964, weiterhin in verschiedenen normativen Akten verstreut und bildet kein zusammenhängendes System. Die neuen rechtlichen Regelungen — die Verordnungen über die staatlichen Unternehmen sowie über die Selbstverwaltung der Belegschaft staatlicher Unternehmen (beide von 1981), die Vorschriften über Warenverkehr, Investitionen und die Befugnisse der Nationalräte bei der Wirtschaftslenkung — scheinen die Bedeutung des Zivilrechts im rechtlichen System der Wirtschaft zu vergrößern. Was die Methoden der Regelung der zivilrechtlichen Beziehungen betrifft, so werden unterschiedliche Vorschläge gemacht. Jedoch scheint eine solche Konzeption des Wirtschaftsrechts nicht angebracht zu sein, die eine gemeinsame Regelung für alle in der Wirtschaft existierenden rechtlichen Institutionen betrifft. Die Konzeption einer gesonderten Normierung der zivilrechtlichen Beziehungen im vergesellschafteten Sektor lässt sich nicht mit dem gegenwärtig deklarierten Prinzip der Gleichberechtigung aller wirtschaftlichen Einheiten in Einklang bringen. Die zivilrechtlichen Wirtschaftsbeziehungen sollten direkt durch das Zivilgesetzbuch geregelt werden, was natürlich dessen Modifikation und beträchtliche Erweiterung voraussetzt. Die Bedingungen der von den Wirtschaftseinheiten, Gewerkschaften und gesellschaftlichen Organisationen ausgearbeiteten Abmachungen sollten die Spezifik der einzelnen Beziehungsarten zum Ausdruck bringen.